

Medlemsorganisation mellan majestät och medborgare?

Representation och makt genom hushållningssällskapen under det tidiga 1800-talets samhällsomvandling

Magnus Bohman

Vilken roll kan organisationer i gränslandet mellan offentligt och privat spela under perioder av snabb samhällsomvandling? Vad påverkar deras förmåga att attrahera medlemmar och påverka? Det är exempel på övergripande frågeställningar som motiverar den här uppsatsen. Fokus riktas mot första hälften av det formativa 1800-talet, då en äldre maktordning utmanades genom krav på decentralisering och breddat inflytande. Tillkomsten av nya organisationer kan sättas i samband med dessa krav och hushållningssällskapen studeras här som ett utmärkande exempel bland dem. Hushållningssällskapen bildades för att främja jordbruket och dess bisysslor. De var och har förblivit en rikstäckande organisation med stark regional och lokal förankring. De stod i förbindelse med staten men deras verksamhet baserades på medlemskap och valförfarande vid tillsättande av vissa ledande funktioner. Därmed uppstod en ny arena för interaktion mellan aktörer med intressen i framför allt landsbygdens verksamheter, under en period då villkoren för dessa snabbt förändrades. Trots detta är hushållningssällskapen underbeforskade.

Den här uppsatsen bidrar med en ny teoretisk infallsvinkel som betonar sällskapens funktion som arena för att utöva inflytande. Det nya empiriska bidraget är en systematisk analys av medlemsammansättningen, för att utröna vilka socialgruppers inflytande som utövades genom sällskapen och huruvida det förelåg geografiska variationer och förändringar över tid. Även personkopplingar till statsförvaltningen genom länsstyrelserna undersöks. Resultaten diskuteras sedan i förhållande till sällskapens aktiviteter och samhällsomvandlingen. Undersökningsperioden är cirka 1800–1850, vilket omfattar de första formativa decennierna i hushållningssällskapens historia och en formativ period sett till jordbrukets och samhällets förändring i stort.¹ Eftersom en rikstäckande undersökning inte är möjlig görs här en

1 Både ekonomisk-historiska och agrarhistoriska standardverk hänvisar till 1800-talets första hälft som en formativ period, på grund av den omfattande omvandling som jordbruket då genomgick. Se till exempel Lennart Schön, *En modern svensk ekonomisk historia. Tillväxt och omvandling under två sekel*, Lund 2007; Carl-Johan Gadd, *Den agrara revolutionen. 1700–1870*, Stockholm 2000.

avgränsning till Malmöhus och Västerbottens läns hushållningssällskap. De grundades samma år, 1814, men representerar i övrigt två vitt skilda geografiska och socioekonomiska miljöer, vilket möjliggör en undersökning av variationer avseende sällskapens karaktäristika.

Undersökningen kombinerar primär- och sekundärkällor, de förstnämnda i form av arkivmaterial och de sistnämnda i form av publikationer som behandlar hushållningssällskapens historia. Social sammansättning studeras för så många tidpunkter och nivåer i organisationen som möjligt, där förutsättningarna ytterst bestäms av tillgången på källmaterial.² Kategoriseringen av medlemmar baseras på tidens ståndssamhälle och omfattar fem grupper: adel, präster, ofrälse ståndspersoner, bönder och ”övriga”.³

Utgångspunkter och tidigare forskning

Var hushållningssällskapen passiva diskussionsklubbar, en aktiv del av ett elitärt reformprojekt, eller ett exempel på de nya organisationsformer som möjliggjorde mer allmänna och jämlika möjligheter för påverkan? Spännvidden för dessa frågor pekar på en kunskapslucka och motsättningar i tidigare forskning. Att hushållningssällskapen är långlivade och geografiskt utbredda antyder att de kunde ta sig olika uttryck, på skilda platser och tidpunkter. Därför fordras teoretiska utgångspunkter som beaktar variation och föränderlighet. Den här undersökningen finner vägledning i begreppet *rural governance* som anbelangar maktrelationer mellan aktörer med intressen i landsbygdens ytor och verksamheter.⁴ Begreppet relaterar till föränder-

- 2 Det ska påpekas att tidigare undersökningar av hushållningssällskapens sociala sammansättning har gjorts, se till exempel Carl-Johan Gadd, ”Präster och landshövdingar rapporterar. Allmän jordbruksstatistik 1802–1864”, i *Svensk jordbruksstatistik 200 år*, Ulf Jorner (red.), Örebro 1999, s. 35. Generellt sett är dessa undersökningar i jämförelse med föreliggande uppsats inte lika omfattande och systematiska avseende geografiska variationer, förändringar över tid och variationer mellan olika organisatoriska nivåer inom sällskapen. Ett undantag är Jan Stattins undersökningar, som dock till skillnad från föreliggande uppsats inte inkluderar Västerbottens läns hushållningssällskap eller en jämförelse mellan olika organisatoriska nivåer: Jan Stattin, *Hushållningssällskapen och agrarsamhällets förändring. Utveckling och verksamhet under 1800-talets första hälft*, Uppsala 1980, s. 90.
- 3 Metodologiska överväganden kopplade till kategoriseringen diskuteras mer utförligt i uppsatsens empiriska avsnitt.
- 4 *Governing the Rural in Interwar Europe*, Amalia Ribi Forclaz & Liesbeth van de Grift (red.), London 2018; *Rural Governance. International Perspectives*, Lynda Chesire, Vaughan Higgins & Geoffrey Lawrence (red.), London 2012; *Territorial Governance. Local Development, Rural Areas and Agrofood Systems*, André Torre & Jean-Baptiste Traversac (red.), New York & Heidelberg 2011; *Governance på svenska*, Gun Hedlund & Stig Montin (red.), Stockholm 2009.

lighet eftersom det av internationell forskning myntades för att beteckna en förskjutning från en mer ”hård” styrning (*government*) till en ”mjukare” och mer interaktiv styrning (*governance*). Med hänvisning till denna begreppsapparat betraktas hushållningssällskapen som ett *governance arrangement*, vilket till svenska kan översättas till ”interaktivt styrningsarrangemang”.⁵ Den här uppsatsen argumenterar för att en sådan utgångspunkt öppnar för en ny och bredare förståelse av sällskapen, samt jämförande undersökningar med liknande organisationsformer över tid och rum.⁶

I litteraturen omnämns ofta hushållningssällskapen tillsammans med andra ”halvoffentliga” institutioner såsom Patriotiska Sällskapet, lantbruksskolor och -institut, Lantbruksakademien, lantbruksstyrelsen och egnahemsnämnderna. Deras tillkomst sätts då i samband med ett uppsving i intresset för jordbruket under 1700-talet och en strävan att institutionalisera kunskapsbyggande.⁷ Kungliga Lantbruksakademien grundades 1811. Två år senare upprättades en gemensam instruktion för att under akademins överinseende inrätta länsvisa hushållningssällskap som i sin tur inrättade lokala beredningsgrupper, i typfallet på pastoratsnivå och ibland med ytterligare nivåer.⁸ Hushållningssällskapen förfogade över både offentliga och privata medel och kunde tilldelas förvaltningsmässiga uppgifter av staten. Därmed uppstod en ny arena för interaktion, bland annat mellan staten och dem som påverkades av dess politik, men hur den fungerade i praktiken har inte studerats i någon större utsträckning i tidigare forskning.⁹

Tidigare forskning har ofta satt en elitär stämpel på hushållningssällskapen genom att till exempel beskriva dem som en länk i ett fostrans- eller reformprojekt på initiativ uppifrån. Ett kontrasterande sätt att betrakta dem är att betona de *bottom-up* och ”interpersonella” institutionella karaktäristika som av internationell forskning har framhävts som avgörande för

- 5 Hedlund & Montin 2009 föreslår ”interaktiv styrning” som svensk översättning av begreppet *governance*.
- 6 Under den period som här studeras fanns flera organisationer, framför allt i Europa men även internationellt, som hade likheter med de svenska hushållningssällskapen. Den här uppsatsen argumenterar för att deras likhet i egenskap av interaktiva styrningsarrangemang gärna kan uppmärksammas, men också att viktiga skillnader måste uppmärksammas avseende exempelvis medlemsammansättning och karaktäristika för den styrning som utövades.
- 7 Mats Morell, *Jordbruket i industrisambället. 1870–1914*, Stockholm 2001.
- 8 Många länsvisa hushållningssällskap grundades i anslutning till 1813 års instruktion men det finns undantag i och med sällskap som grundades både tidigare och senare.
- 9 Ett undantag är en aktuell avhandling som studerar lantbrukshållningssällskapen som en central aktör, i förhållande till styrning av den svenska landsbygden, dock under en senare tidsperiod (1890–1970): Gustav Berry, *Den självstyrda periferin. Lantbrukshållningssällskapen och styrningen av den svenska landsbygden, 1890–1970*, Uppsala 2023.

framgångsrik ekonomisk utveckling.¹⁰ Bägge perspektiven kan emellertid problematiseras med hänvisning till kunskapsluckor och spännvidden för de agrara organisationernas karaktäristika som påtalats av både svensk och internationell forskning.¹¹

Maktrelationer och förutsättningar att utöva inflytande är ett ständigt aktuellt tema för forskning. Under det formativa 1800-talet uppstod nya arenor då exempelvis statsförvaltningen stöptes om genom 1862 års kommun- och landstingsreform. Mindre uppmärksammat är att det därtill bildades en mängd nya organisationer av föreningskaraktär som i vissa fall, till exempel hushållningssällskapens, kunde tilldelas förvaltningsmässiga uppgifter. Aktuell forskning visar på ett nyväckt intresse för bägge dessa typer av arenor, och det hör till den här studiens nyhetsvärde att belysa hushållningssällskapens unika karaktär av både föreningsorganisation och del av statsförvaltningen.¹²

Sammanfattningsvis framgår det av tidigare forskning att det föreligger kunskapsluckor, tendenser att sammankoppla hushållningssällskapen med förgivettagna intressen och ett påtalat behov av fortsatta studier av de agrara organisationernas historia, inklusive deras betydelse som arena för inflytande och maktutövande. Den här uppsatsen vill svara mot dessa behov,

10 Se till exempel Daron Acemoglu & James A. Robinson, *Why Nations Fail. The Origins of Power, Prosperity and Poverty*, New York 2012; Joel Mokyr, "The Intellectual Origins of Modern Economic Growth", *The Journal of Economic History* 2005:17:19.

11 *För de allmännas bästa. Ett kungligt sällskap mellan stat och marknad under 250 år. Kungl. sällskapet Pro Patria 1766–2016*, Erik Amnå (red.), Stockholm 2016; *Perspektiv på lantbrukets organisering. Historiografi, begreppshistoria och källor*, Fredrik Eriksson & Per Eriksson (red.), Stockholm 2016; *Social Networks, Political Institutions, and Rural Societies*, Georg Fertig (red.), Turnhout 2015; Jani Marjanen, *Den ekonomiska patriotismens uppgång och fall. Finska hushållningssällskapet i europeisk, svensk och finsk kontext 1720–1840*, Helsingfors 2013; Mats Morell, "Den agrara ingenjörskonsten", i *Jordpäron. Svensk ekonomihistorisk läsebok*, i Anders Björnsson & Lars Magnusson (red.), Stockholm 2011; *Regionala främjare av de areella näringarna under 200 år. Hushållningssällskapens historiker, periodiska skrifter och arkiv*, Olof Kährström (red.), Stockholm 2002.

12 Ett aktuellt internationellt exempel är ett forskningsprojekt som riktar fokus mot föreningsorganisationers betydelse för utvecklingen av ojämlikhet i det senmedeltida och tidigmoderna Europa. En preliminär slutsats från projektet är att föreningsorganisationer, trots deras ofta exkluderande natur, kunde hämma ökad ojämlikhet genom att exempelvis fungera som en buffert för samhällets mellangrupper gentemot den kungliga och feodala maktens godtycklighet: Bas van Bavel, "Wealth Inequality in Pre-Industrial Europe. What Role Did Associational Organizations Have?", *Economic History Review* 2022:75:3. Ett aktuellt svenskt exempel undersöker maktrelationer mellan jordägaradel och arrendebönder inom det tidiga kommunala självstyret. Forskarna drar slutsatsen att tillkomsten av kommunstyrelser konsoliderade ett plutokratiskt system, och tar avstånd från antagandet om ömsesidighet i relationen mellan jordägare och arrendatorer: Carolina Uppenberg & Mats Olsson, "Under the Landlord's Thumb. Municipalities and Local Elites in Sweden 1862–1900", *Lund Papers in Economic History* 2021:218.

dels teoretiskt genom en ny infallsvinkel som betraktar hushållningssällskapen som ett interaktivt styrningsarrangemang,¹³ dels empiriskt genom en undersökning av vilka individer och grupper som genom medlemskap utövade sitt inflytande genom sällskapen. Därtill studeras personkopplingar mellan sällskapen och länsstyrelsen genom en jämförelse av förstnämndas medlemsregister och statskalendern.

Malmöhus läns hushållningssällskap: av och för jordägaradel?

Bördigt, tätbefolkat och en pionjär sett till många av de teknologiska och institutionella förändringar som präglade jordbrukets stora omvandling under 1700- och 1800-talen, nog utmärkte sig den lilla trekant längst ned i sydvästra Sverige som fram till 1997 var Malmöhus län. Länet var godstätt och rymde en relativt stor andel frälsejord, men även en bondeklass vars materiella villkor förbättrades, och därtill stora och växande grupper på landsbygden med begränsade eller inga möjligheter till inflytande.

Liksom i många andra län grundades Malmöhus läns hushållningssällskap 1814, alltså i nära anslutning till 1813 års instruktion från Kungliga Lantbruksakademien.¹⁴ Grunden för en beständig organisation lades emellertid redan 1811 då tillförordnad landshövding af Klintberg enligt ett påbud från Kungl. Maj:ts kallade till ett möte i Malmö. Under mötet var greve Dücker särskilt pådrivande för att inrätta ett hushållningssällskap som ett medel för att utdela de statsmedel som anslagits för jordbrukets upphjälpande. Ambitionen utökades genom att Malmö stads borgmästare Nordlindh argumenterade för att sällskapets åtaganden borde omfatta alla näringar som kunde vara av nytta, något som många mötesdeltagare instämde i. Särskilda talesmän för jordbrukets utveckling fanns redan genom de så kallade enskiftesgodemännen som ansågs vara föredömen i egenskap av börd och bildning. Den mest välkände av dem torde vara Rutger Macklean (1746–1816) som fick i uppdrag att författa en plan för ett hushållningssällskap i länet.

Regeringen tog emellertid över initiativet genom att samma år instifta

13 Då det har påpekats att forskningen om *governance* är teoritung vill den här studien svara mot en uttalad efterfrågan på fler empiriska studier: Jon Pierre, "Tre myter om *governance*", i Hedlund & Montin 2009.

14 Varken vilja eller initiativ saknades tidigare men slutligen anses statens roll som pådrivande kraft ha varit avgörande. Landshövdingen kallade på regeringens befallning kunniga lantushållare av adel, ståndspersoner och allmoge till ett möte i Malmö år 1792 för att yttra sig om länets jordbruk, dess brister och botemedel. En beständig organisation tog dock inte fäste. Se Carl Sprinchorn, "Malmöhus läns hushållningssällskaps historia", i *Skrifter utgivna av de skånska hushållningssällskapen med anledning av deras hundraårsjubileum år 1914*, Emil Sommarin (red.), Lund 1922, s. 1.

Kungliga Lantbruksakademien som tilldelades uppgiften att författa en nationellt gemensam plan för inrättande av länsvisa hushållningssällskap. Planen färdigställdes 1813 och vidarebefordrades till landshövdingarna för verkställande. Därmed hamnade initiativet återigen hos af Klintberg som skickade kallelsebrev till dem i länet som ansågs vara självskrivna att medverka. I praktiken innebar det att börd eller insatser inom politik, civilsamhälle, näringsliv eller militär var nödvändiga meriter. Av tolv kallade var fyra adelsmän, en biskop, fyra professorer, och resterande tre lantråd, borgmästare respektive kommersråd. Samtliga hade jord under eget bruk, biskopen och professorerna genom lönejord.¹⁵

Åtta av de kallade infann sig och tog sig an uppgiften att genom val komplettera sitt antal och inrätta sällskapet. Dessa åtta var greve Erik Ruuth, lundabiskopen Vilhelm Faxé, professorerna A.J. Retzius, A.H. Florman och C.F. Fallén, lanträdet C.A. Cronsioe, borgmästaren i Malmö C.M. Nordindh och industrimannen Frans Suell. Dessa egentliga stiftare valde i sin tur in friherre N. Trolle, greve Otto Thott, greve C.F. Dücker, räntmästaren Svante Cronsioe, professorerna Chr. Wählin och J.A. Engeström, handlanden Svedin Karström och fabrikören Jacob Falkman. Titlarna döljer i många fall att flertalet var erfarna jordbrukare. Vad gäller den sociala sammansättningen så är det intressant att notera påståendet i Sprinchorns historik att "[d]e övriga, ehuru givetvis i besuttenhet och börd de förra betydligt underlägsna, kommo dock [...] att i sällskapet spela en betydande roll".¹⁶ Till medlemmar av det första förvaltningsutskottet utsågs av ordföranden, det vill säga landshövdingen, biskop Faxé, greve Thott och borgmästare Nordindh, samt av sällskapet greve Trolle, lanträdet Cronsioe och professor Retzius.¹⁷

Vad kan då sägas om sällskapets medlemmar och verksamhet under dess tidigaste period? Följande beskrivning av Sprinchorn är en lämplig utgångspunkt för vidare diskussioner: "Gemensamma för de alla äro deras aristokratiska karaktär med betraktande så att säga ovanifrån av det folklager, som hälst så mycket och så tidigt bort indragas till samarbete inom sällskapet, vidare en viss byråkratism och omständighet vid ärendenas hantering, allt utmärkande för tiden och dess ledande personligheter".¹⁸ Sprinchorn antyder alltså att ståndsprivilegier borde ha stått tillbaka till förmån för en bredare social sammansättning för att få till stånd ett mer vitalt hushållningssällskap.

15 Sprinchorn 1922, s. 6.

16 Sprinchorn 1922, s. 9. Sprinchorns bidrag till de skrifter som utgavs vid 100-årsjubileet för Malmöhus läns hushållningssällskaps är en viktig källa som kompletterar de arkivaliska källmaterialen.

17 Sprinchorn 1922, s. 10.

18 Sprinchorn 1922, s. 12.

Bondeklassen var dock representerad redan från början genom att stadgarna tillät att från varje härad kalla tre till fyra auskullterande ledamöter från allmogen. Totalt kallades elva personer, till att börja med fem stycken och sedan ytterligare sex efter beslut från förvaltningsutskottet. Det visar på en vilja att bredda den sociala sammansättningen, även om det i huvudsak var en symbolisk handling eftersom bondeledamöterna ännu saknade formellt inflytande.¹⁹

Inrättandet av lokala beredningsgrupper föll väl ut i Malmöhus län. Lantrådet Cronsioe utarbetade ett förslag till instruktion som kyrkoherdarna skulle verkställa. En orsak till framgången verkar ha varit att utgå ifrån befintliga sockenkommittéer som tillkommit för att verkställa en planteringsförordning som hade syftet att motverka en i länet upplevd skogsbrist och bristfällig skogshushållning i allmänhet.²⁰ Antal, frekvens och innehåll sett till de rapporter som inkom till förvaltningsutskottet vittnar om mycket varierande aktivitetsgrad och ambitionsnivå bland beredningsgrupperna. De mest ambitiösa upprättade egna stadgar, rapporterade flitigt och initierade egna projekt medan somliga inte verkar ha rapporterat till förvaltningsutskottet överhuvudtaget. Men oavsett bör den lokala förankringen samt prästernas och allmogens flit när det kom till att bevaka och rapportera om lokala förhållanden räknas till hushållningssällskapets förtjänster.

Sällskapets medlemsantal växte snabbt. Tidiga sammanställningar från 1810–1820-talen återfinns bland räkenskapernas uppbördsböcker och listar upp till 231 namn.²¹ Hur dessa betalande medlemmar fördelades på olika sociala grupper presenteras i tabell 1. Anmärkningsvärt är att invalda medlemmar från bondeklassen inte listades eftersom de inte betalade avgift, samt att sammanställningen endast rymmer åtta patronyma son-namn. I övrigt ses en klar övervikt mot professorer och kyrkans ämbetsmän, vilka tillsammans utgjorde drygt hälften av de betalande medlemmarna.

Vad sysselsatte sig då det nybildade sällskapet med? Det går inte att bortse ifrån sällskapets roll inom förvaltningssystemet i och med dess nära band till landshövdingeämbetet. Om detta vittnar exempelvis utredningar och yttranden, sällskapets betydelse för verkställandet av planterings-skyldigheten och dess ansvar för utarrenderande av ecklesiastiska hemman och förmedling av odlingslån. Tillkommer gör den mer upplysningsbetonade

19 Sprinchorn 1922, s. 14.

20 För en mer utförlig diskussion av hushållningssällskapets aktiviteter i samband med planteringskyldigheten, se: Magnus Bohman, "The Road To Modern Forestry. Dealing With Deforestation in Nineteenth-Century Southern Sweden", *Agricultural History Review* 2018:66:2.

21 Räkenskaper, huvudböcker 1816–1828, Hushållningssällskapet i Malmöhus län, huvudarkivet, volym Gr A:1, Landsarkivet i Lund (LLA).

verksamheten där sällskapets lokala förankring och kontaktytor skapade gynnsamma förutsättningar. Bland annat upprättandet av ett bibliotek och en modellsamling för jordbruksredskap, samt förmedling av nya frösorter och avelsdjur vittnar om detta. Att upplysningsverksamhet dock gick ganska trögt under denna tidiga period skvallrar till exempel den blygsamma försäljningen och utdelningen av sällskapets tryckta samlingar om, liksom att ett planerat inrättande av en experimentfarm inte kunde förverkligas samt att många ambitioner stannade vid beskrivningar och utredningar av olika slag. En handfull utlysta prisfrågor, till exempel rörande vilken jordrymd som ansågs vara den minsta för att en jordbrukare skulle kunna anses besutten, väckte visst intresse. De inkomna svaren visar på sällskapets funktion som en arena för engagerade jordbrukare, även från bondeklassen, att ventilera kunskaper och åsikter.²² Som långivare, sponsor och utdelare av understöd spelade sällskapet en inte obetydlig roll. Ett exempel är att sällskapet bekostade utbildning i Skara för länets första veterinär, Anders Lundgren, som slog sig ned i Malmö år 1818.²³

Sprinchorn påstår att en avmattning av sällskapets verksamhet skedde mot senare delen av 1820-talet, sannolikt till följd av en försvagad ekonomisk konjunktur.²⁴ Efter landshövding af Klintbergs frånfälle 1829 saknades en pådrivande kraft tills den nye landshövdingen Stackelberg tillträdde 1831, varpå verksamheten återigen tog fart. Sällskapets kassa stärktes genom att skärpa indrivningen av de senaste årens obetalda årsavgifter, med syftet att bland annat inrätta en fond till belöningar samt inköp av litteratur och modeller av åkerbruksredskap. Tidigare kärnverksamheter återupptogs såsom besiktigande av odlingar hos dem som erhållit odlingslån, och medel anslogs till en skogvaktare för att övervaka trädplanteringarna vid Råå sand utanför Helsingborg.²⁵ Bandet till landshövdingeämbetet stärktes i och med att sällskapet togs i anspråk för att författa yttranden om exempelvis Kungl. Maj:ts förslag för en ny stängselförordning.²⁶ Beslut fattades även om att sällskapets kontanta kassa ej mera skulle kunna utlånas, vilket sannolikt delvis var en följd av tidigare problem med att återkräva lån. I stället skulle medlen användas till premieringar som primärt skulle vara riktade mot

22 Sprinchorn 1922, s. 27–28. Det ska påpekas att debatter och dylikt som går att följa genom arkivmaterialen långt ifrån alltid präglades av underdånighet gentemot överheten, se Bohman 2018, s. 206.

23 Sprinchorn 1922, s. 31.

24 Sprinchorn 1922, s. 37. Påståendet att aktivitetsgraden avtog återfinns på flera håll i litteraturen. Bland andra Carl-Johan Gadd talar om en generell nedgång för samtliga hushållningssällskap som bestod ända från senare delen av 1820-talet och in på 1850-talet: Gadd 1999, s. 36.

25 Sprinchorn 1922, s. 66.

26 Sprinchorn 1922, s. 41.

bondeklassen för att gynna allt ifrån kreatursavel och markskötsel till slöjd och textilarbeten.²⁷ Trots en ganska blygsam start lades därmed grunden för det som med tiden skulle utvecklas till lantbruksmöten, utställningar och liknande i större skala.

Under den nye ordföranden och landshövdingen Posse skedde 1836 stadgeändringar som skulle få betydelse både principiellt och i praktiken för sällskapets fortsatta verksamhet. Bland annat höga medlemsavgifter och en isolerad ställning i förhållande till länets invånare ansågs ha hämmat sällskapets ursprungliga syfte att verka för lantbrukets förbättring.²⁸ Förändring åstadkoms genom att kontraktskommittéer inrättades som mellansteg mellan förvaltningsutskottet och pastoratsberedningarna, att tidigare krav på kvalifikationer för inträde i sällskapet avskaffades och att avgifterna sänktes. Nu kunde varje lantbrukare i länet efter anmälan från en kontraktskommitté bli medlem i sällskapet och delta i verksamheten utan de restriktioner som tidigare rått för ledamöter från bondeklassen.²⁹ Dessutom skulle medlemmarna hädanefter genom valförfarande välja förvaltningsutskottets vice ordförande och ledamöter till förvaltningsutskottet.³⁰

Tolv kontraktskommittéer blev således ett nytt inslag i sällskapets organisatoriska struktur. Sammanställningen över kommittéernas ordförande i tabell 2 visar att de till en början upprätthöll sällskapets ursprungliga ståndsmässighet eftersom majoriteten (sju stycken) tillhörde adeln och resterande hade högre ämbeten inom kyrka eller militär.³¹ Att kontraktskommittéerna levde upp till den förväntade rollen bekräftas bland annat av högt deltagande vid frekventa sammanträden och de rapporter om det lokala lantbrukets tillstånd som kommittéerna regelbundet skickade till förvaltningsutskottet. Rapporterna vittnar om sällskapets vittomspännande intresseområden och omfattar systematiska redogörelser enligt angivna mallar om jord- och skogsbrukets tillstånd, uppgifter om handaslöjder, kvinnors arbete, personer som utmärkt sig för särskild flit, fattigvård med mera.³² Intressant att notera är att dessa rapporter ter sig mer positiva i jämförelse med liknande skildringar från sällskapets tidigaste period. Att lovorda enskiftet var vanligt och att samtidigt beklaga de hemman, framför allt frälsehemman, som ännu inte fått uppleva dess fördelar. Många positiva skildringar verkar relatera till ståndspersoners egendomar och de av bondeklassens som mest liknade dem,

27 Sprinchorn 1922, s. 44.

28 Sprinchorn 1922, s. 50.

29 Sprinchorn 1922, s. 51

30 Sprinchorn 1922, s. 52.

31 Protokoll, förvaltningsutskottets möte den 1 november 1836, Hushållningssällskapet i Malmöhus län, huvudarkivet, volym A1:3, 1831–1837 (LLA).

32 Sprinchorn, 1922, s. 18.

vilket talar för ett idealiserande av en viss typ av landskap och levnadssätt i dåtidens ortskildringar.³³ Andra arkivhandlingar innehåller dock exempel på kritiska röster och debattlystnad bland sällskapets medlemmar, vilket visar att sällskapets funktion som arena för åsiktsutbyten inte begränsades till att okritiskt reproducera blott ett förhärskande perspektiv.³⁴

Att medlemmarnas antal och därmed de ekonomiska tillgångarna ökade, samt att den sociala sammansättningen breddades framgår av de medlemsförteckningar som blir mer kompletta och systematiska mot slutet av undersökningsperioden. En ändring av stadgarna trädde i kraft 1849 som åtminstone i teorin demokratiserade sällskapet. Upptakten var att Lantbruksakademien redan 1844 hade påpekat att landshövdingarnas självskrivna roll som ordförande ansågs hämma den fria verksamheten inom sällskapen, vilket 1848 följdes av en begäran om stadgeändringar så att sällskapen framöver själva skulle välja sina ordförande och förvaltningsutskott. Förslag på stadgarnas exakta omformulering lämnades dock åt ordförandena att utforma för att därefter överlämnas till påseende av Lantbruksakademien.³⁵ Stadgeändringarna trädde i kraft 1849 och innebar i Malmöhus län att förvaltningsutskottet skulle föreslå kandidater till posterna som ordförande och vice ordförande, vilka sedan blev föremål för omröstning. Resultatet blev att landshövdingen greve Posse avgick som ordförande och efterträddes av sin ståndbroder, friherre von Nolcken. Därmed bevarades den aristokratiska karaktären hos sällskapets ledning men likväl var ytterligare ett principiellt steg taget mot breddad social sammansättning på samtliga nivåer inom organisationen.

Även om den här undersökningen begränsas till 1800-talets första hälft är det ändå motiverat att göra en utblick framåt i tiden. Efter 1850 både breddades och nischades hushållningssällskapets åtaganden och ambitioner, understött av stärkta finansiella och personella resurser. Ett frö som gav frukt var till exempel inrättandet av Orups lantbruksskola genom gemensamma insatser av de bägge skånska hushållningssällskapen efter inrättandet av Skånska Provinsens hushållningsförening 1838. Hushållningssällskapet bidrog även till den fortsatta etableringen av sparbanker, troligtvis genom att gynna nätverk och verka som informationskanal. 1847 togs frågan

33 Leif Runefelt, *En idyll försvarad. Ortsbeskrivningar, herrgårdskultur och den gamla samhällsordningen 1800–1860*, Lund 2011. Ett liknande påstående återfinns i Sprinchorn 1922, s. 58–59.

34 Se Bohman 2018. Även Olof Kährström uppmärksammar de meningsskiljaktigheter som beskrivs i flera historiker, till exempel mellan förvaltningsutskott och underavdelningar: Olof Kährström, "De svenska hushållningssällskapens historieskrivning. En uppsats", i Kährström 2002 s. 87.

35 Sprinchorn 1922, s. 78.

om sparbanker upp på allvar av förvaltningsutskottet, på vars anmodan kontraktskommittéerna lovade att verka för sparbankers etablering på orter inom sina respektive områden.³⁶ Detta efterlevdes genom att till exempel trycka och sprida stadgar för den befintliga sparbanken i Färs härad som hade grundats 1839 på initiativ av friherre Ramel på Övedskloster. Genom att främja nätverk bidrog sällskapet också till försäkringsväsendets etablering och utveckling, och bland annat brandskador och förluster till följd av boskapssjukdomars härjningar var påtagliga risker som engagerade sällskapets medlemmar.³⁷

Kompleta medlemsregister från 1840- och 1850-talen möjliggör att rekonstruera den sociala sammansättningen i slutet av undersökningsperioden.³⁸ Totalt listades 1 629 medlemmar. Låt oss börja i toppen av organisationen med förvaltningsutskottet. Tre ordförande listades under perioden: samtliga var adliga och en av dem landshövding. Av fyra vice ordförande var tre adliga och en prost. Av tre sekreterare var en adlig och resterande två vad som hädanefter benämns ”ofrälse ståndspersoner”, det vill säga personer som innehade högre civila ämbeten eller mer kvalificerade yrken men som inte tillhörde adels- eller prästestånden (i det här fallet häradshövding respektive förste lantmätare). Av två skattmästare var den ene adlig och den andre en ofrälse ståndsperson. Bland förvaltningsutskottets tre övriga medlemmar återfinns den ende av bondeklass, samt en handelsman och en prost. Förvaltningsutskottets ståndsmässiga karaktär var alltså alltjämt tydlig, men vi noterar också att den sociala sammansättningen breddades och att ordförandeskapet frikopplades från landshövdingeämbetet.

Nästa nivå i organisationen var de tolv kontraktskommittéerna, vars ordförande och ledamöter valdes från de 123 pastoratsberedningarna. Tabell 3 illustrerar den sociala sammansättningen på tre nivåer: ordförande för kontraktskommittéer, ordförande för pastoratsberedningar och medlemmar i pastoratsberedningar.³⁹ För att börja med kontraktskommittéerna så ses en markant förändring från 1830-talet i och med att adels- och prästeståndens representation hade minskat till förmån för ofrälse ståndspersoner. Bondeståndet var inte representerat på denna nivå i organisationen. Även bland pastoratsberedningarnas ordförande dominerade ofrälse ståndspersoner,

36 Sprinchorn 1922, s. 68.

37 Protokoll, förvaltningsutskottets möte den 5 mars 1849, Hushållningssällskapet i Malmöhus län, huvudarkivet, volym A1:6, 1849–1856 (LLA).

38 Matriklar 1840–1850-tal, Hushållningssällskapet i Malmöhus län, huvudarkivet, serie D1:1 (LLA).

39 Distinktionen mellan ”ofrälse ståndsperson” och ”övriga” är i några fall problematisk. Till förstnämnda gruppen hör yrken och titlar som innebar en högre samhällsställning utan att tillhöra adels- eller prästestånden. Till sistnämnda gruppen hör, med exempel från de aktuella källmaterialen, titlar såsom smed, hovslagare, mjölnare och kantor.

följt av prästståndet, adel och en liten men inte försumbar andel (8 procent) från bondeståndet. Bondeståndets dominans (59 procent) var emellertid uppenbar sett till samtliga medlemmar i pastoratsberedningarna.

En jämförelse mellan sällskapets medlemsregister och Sveriges statskalender visar på tydliga personkopplingar till länsstyrelsen ännu under 1840- och 1850-talen.⁴⁰ Representanter för nästintill samtliga ämbeten i länsstyrelsen som listas i statskalendern återfinns i hushållningssällskapen: landshövdingar, landssekreterare, landskamrerer, lanträntmästare, länsbokhållare, länsnotarier, landskanslistor, landskontorister, landsfiskaler, kronofogdar, häradsskrivare, magasinförvaltare, hospitalssysslomän, överjägmästare och jägmästare.

Vilka är då de viktigaste resultaten vi tar med oss till slutdiskussionen? Till att börja med så ökade medlemsantalet i Malmöhus läns hushållningssällskap, men dess andel av den totala befolkningen i länet uppgick blott till cirka 0,6 procent.⁴¹ Bönder blev den grupp som i mitten av 1800-talet dominerade organisationen sett till andel av totala antalet medlemmar. Den näst största gruppen var ofrälse ståndspersoner som genom yrke och ämbete snarare än börd hade en högre samhällsställning. Det var denna grupp som i mitten av 1800-talet hade kommit att dominera ledande funktioner på de nivåer i organisationen där mest aktivitet skedde, på bekostnad av adels- och prästestånden. Sällskapets ”ståndsmässighet” hade således tydligt ändrat karaktär på bara några få decennier efter grundandet, vilket möjliggjorts av stadgerevideringarna som tillkommit i syfte att bredda den sociala sammansättningen. Personkopplingarna till länsstyrelsen var starka i och med att centrala och lokala ämbetsmän interagerade med varandra och utövade inflytande genom hushållningssällskapen.

40 *Sveriges och Norriges Calender*, Stockholm 1840–1859.

41 Beräkningen baserat på den totala befolkningens mängd 253 084 individer för länet år 1850: *Tabell-commissionens underdåniga femårsberättelse till Kongl. Maj:t om Folkmängden i Sverige vid slutet av år 1850*, Stockholm 1854.

Tabell 1. Social sammansättning, betalande medlemmar i Malmöhus läns hushållningssällskap, 1810–20-tal

Social grupp	Antal (procent)
Präster och universitetsmän	119 (52)
Militärer	43 (19)
Dignitärer	21 (9)
Civila ämbetsmän	20 (9)
Industrimän, handlande, hantverkare	20 (9)
Obestämda	8 (3)

Anmärkning: Kategorin "dignitärer" inkluderar hedersledamöter som i regel invalts för att besvara andra länsförenings hedersbetygelser.

Källa: Sprinchorn 1922, s. 18–19.

Tabell 2. Kontraktsordföranden i Malmöhus läns hushållningssällskap år 1836

Kontrakt	Ordförande
Oxie	Greve T. Thott
Skytts	Prosten N.J. Flensburg
Wemmenhögs	Prosten H. Kinberg
Torna	Biskop V. Faxé
Bara	Friherre G. Coyet
Ljunits och Herrestads	Kammarherre C. Hallenborg
Frosta	Kammarherre Fr. Trolle
Färs	Friherre H. Ramel
Onsjö	Överstelöjtnant Cl. Wachtmeister
Harjagers	Greve C. Dücker
Rönnebergs	Friherre G.A.B. Cederström
Luggude	Major O. Berg von Linde
Andel frälse:	75 %
Andel prästestånd:	25 %
Andel övriga:	0 %

Källa: Sprinchorn 1922, s. 53.

Tabell 3. Social sammansättning, Malmöhus läns hushållningssällskap, 1840–50-tal: ordförande i kontraktskommittéer (KK), ordförande i pastoratsberedningar (PB) och medlemmar i PB

	Adel procent (antal)	Prästestånd procent (antal)	Ofr. ståndspers. procent (antal)	Bondestånd procent (antal)	Övriga
Ordförande KK	39 (11)	18 (5)	43 (12)	0 (0)	0 (0)
Ordförande PB	16 (18)	36 (40)	40 (44)	8 (9)	1 (1)
Medlemmar PB	4 (47)	8 (92)	22 (265)	59 (708)	7 (81)

Anmärkningar: differensen mellan det totala antalet listade medlemmar (1 629 personer) och antalet medlemmar i PB (1 193 personer) är 436 personer. Två av ordförandena i PB var arrendebönder; en benämndes "handlande" och räknas därmed till "övriga".

Källa: Matriklar 1840–1850-tal, Hushållningssällskapet i Malmöhus län, huvudarkivet, serie D1:I (LLA).

Västerbottens läns hushållningssällskap: en mer egalitär mångsysslare?

Liksom i Malmöhus län grundades hushållningssällskapet i Västerbottens län 1814, och landshövding Gustaf Edelstam (1764–1825) blev dess förste ordförande. Initialt svaga ekonomiska muskler begränsade verksamheten. Då ska beaktas att befolkningens storlek var ungefär hälften så stor och ytan mer än tio gånger större än Malmöhus, vilket bland annat försvårade upplysningsverksamheten. Arkivmaterialen för Västerbottens län är för undersökningsperioden betydligt mer fåtaliga men är i större utsträckning tryckta.

Sällskapets verksamhet hade likheter med den i Malmöhus län men avspeglade också den regionala ekonomins karaktäristika. Förutom jordbruk rörde det sig till exempel om folkbildning, nykterhet, barnavård, fattigvård, fiske, fångvård, sjukvård, slöjd och skogsskötsel. Sällskapet var även engagerat i inrättandet av sparbanker och brandstods-inrättningar samt förmedling av odlingslån. Redan från början spelade belöningsverksamheten en viktig roll och den baserades på privata donationer och statliga anslag. Blickar vi bortom undersökningsperioden är historikerna i stort samstämmiga med dem för Malmöhus län: ekonomin stärktes i och med 1854 års riksdagsbeslut om att en femtedel av brännvinsförsäljningsmedlen i respektive län skulle tillfalla hushållningssällskapen, upplysningsverksamheten fick en skjuts genom inrättande av lantbruksskolor (i Västerbotten 1859 i Yttertavle) och

verksamheten koncentrerades mer till renodlat jordbruk efter landstingens tillkomst 1862.⁴²

Vilka var då de viktigaste skillnaderna visavi verksamheten i Malmöhus län? Till att börja med observeras en större slagsida mot jordbrukets binärningar i Västerbotten och att det, vid sidan av det sedvanliga inrapporterandet av statistik och uppgifter om ekonomins tillstånd, inte observeras samma omfattning avseende sällskapets förvaltningsmässiga uppgifter. En bidragande orsak var sannolikt att det renodlade jordbruket i Västerbotten vid tiden inte befann sig i en lika intensiv omvandlingsfas som i Skåne, där landsbygdens invånare drogs med i en ström av förändringar som engagerade hushållningssällskapet genom exempelvis utformning, tillämpning och utvärdering av diverse policyer. Därmed inte sagt att det saknades ett samspel mellan den regionala ekonomins förutsättningar och hushållningssällskapets verksamhet i Västerbotten, där binärningarna spelade en mer framträdande roll. Tillverkning av pottaska, salpeter, tjära och terpentin var viktiga verksamheter som sällskapet tidigt engagerade sig i, liksom brädsågning, virkesförsäljning och vid kusterna strömmingsfiske.⁴³ Redan 1817 köpte sällskapet in isländska får för att främja fåraveln. 1837 anlades stamschäferier och i samband med det bekostades en stipendiats utbildning vid statsschäferiet i Näs, Jönköpings län.⁴⁴ Effekterna påstås emellertid ha varit begränsade före 1900-talet på grund av böndernas ointresse att utveckla fårskötseln bortom det traditionella husbehovet. De statliga anslag och privata donationer som låg till grund för belöningsverksamheten riktades under sällskapets tidiga år specifikt mot tillverkning av pottaska och tjära, samt mot kvinnor som visat flit och skicklighet i yllevävnad.⁴⁵ Organisationen stärktes 1822 i och med tillkomsten av de lanthushållningskommittéer som enligt stadgarna skulle finnas i länets socknar. Liksom i Malmöhus län var syftet att stärka den lokala förankringen, men av rapporternas antal och innehåll att döma

42 Förutom arkivmaterialen är det framför allt historikerna som tillkom i samband med sällskapets 100- och 200-årsjubileer som bidragit med information om verksamheten: Bo Enander, *Västerbottens läns hushållningssällskap 1814–1914*, Uppsala 1933; Hans Olov Ohlson, *Tvåhundraåringen. Hushållningssällskapet Norrbotten–Västerbotten 1814–2014*, Luleå 2014.

43 Ohlson 2014, s. 16.

44 Ohlson 2014, s. 17.

45 1815 skänkte brukspatronen H. Bjuhr 100 riksdaler banco för att främja tillverkning av pottaska. 1817 utlovade sällskapet 20 riksdaler banco till den i länet som kunde redovisa den största produktionen av pottaska, och lika mycket utlovades för den största terpentintillverkningen. Samma år beviljades sällskapet 3 000 riksdaler banco i statligt bidrag för att uppmuntra hyllevävnad, i syfte att motverka gårdfarihandeln som ansågs tära på hushållens knappa resurser. Västerbottens läns Kongliga Hushålls-Sällskaps Handlingar, Första Häftet, s. 28, volym Ö5:1.

verkar sällskapet i Västerbotten ha haft svårare att upprätthålla en mer betydande funktion inom förvaltningssystemet.

Uppgifter om förvaltningsutskottets sammansättning återfinns i de tryckta handlingarna för åren 1827–29.⁴⁶ Posterna är de förväntade och överensstämmer i stort med dem för Malmöhus läns hushållningssällskap, med undantaget att ingen ordinarie vice ordförande namnges. Ordförande var vid tillfället den adlige landshövdingen G.L. Schmidt. Även sekreteraren var av adlig börd medan vice sekreteraren och skattmästaren var ofrälse ståndspersoner. Vid sidan av förvaltningsutskottet namnges 148 ”arbetande ledamöter”. Deras bostadsorter vittnar om geografisk spridning med representanter för både kuststäder, jordbruksbygder och inlandets ”lappmarker”. Att organisationen växte under treårsperioden 1827–29 bekräftas genom att ytterligare 16 arbetande ledamöter (och tre hedersledamöter) invaldes.⁴⁷ 1828–29 invaldes ytterligare 26 ledamöter (och fyra hedersledamöter).⁴⁸ Social sammansättning för förvaltningsutskottet och övriga ledamöter för hela perioden 1827–29 illustreras i tabell 4.⁴⁹

Nästa lista över ledamöter är från slutet av 1830-talet och ligger till grund för sammanställningen i tabell 5.⁵⁰ För att börja med det mest anmärkningsvärda så hade det totala antalet ”arbetande ledamöter” minskat betydligt sedan 1820-talet: från 189 till 112 stycken. Det motsvarade i andelar av länets befolkning en minskning från cirka 0,4 procent till 0,2 procent.⁵¹ Förvaltningsutskottets ordförande var alltjämt von Schmidt, medan yrkestitel för sällskapets sekreterare var ”klockare” och för skattmästaren ”mönster-

46 Förteckning på Kongl. Hushålls-Sällskapets Resp. Ledamöter, Vesterbottens läns Kongliga Hushålls-Sällskaps Handlingar, Första Häftet, volym Ö5, 1827–29, Folkrörelsearkivet i Västerbotten (FRAiV).

47 Tillkomne Ledamöter af Vesterbottens Läns Kongl. Hushålls-Sällskap, Vesterbottens läns Kongliga Hushålls-Sällskaps Handlingar, Andra Häftet, volym Ö5:2, 1827–29 (FRAiV).

48 Tillkomne Ledamöter af Vesterbottens Läns Kongl. Hushålls-Sällskap, Vesterbottens läns Kongliga Hushålls-Sällskaps Handlingar, Tredje Häftet, volym Ö5:3, 1828–32 (FRAiV).

49 För att inte helt förbise mer kända lokalhistoriska personer kan bland de nyinvalda ledamöterna nämnas Lars Levi Læstadius (”Phil. Mag., Missionaire i Lappmarken”), grundare av den väckelserörelse som bär hans namn.

50 Förteckning öfver Vesterbottens Läns Kongl. Hushålls-Sällskaps Ledamöter. Vesterbottens Läns Kongl. Hushålls-Sällskaps Handlingar, Tredje Häftet, volym Ö5:4, 1827–39 (FRAiV).

51 Beräkningen baserat på den totala befolkningmängden 49 994 individer för länet 1830 respektive 57 164 individer 1840: Kongl. *Tabell-Commissionens underdåniga femårsberättelse till Kongl. Maj:t angående Nativitetens och Mortalitetens förhållande Åren 1826 med 1830, Rikets Folkmägd sistberörde År* (Stockholm 1833); *Underdånig berättelse till Kongl. Maj:t, angående Nativiteten och Mortaliteten m. m. i Sverige Åren 1836 och 1840*, Stockholm 1844.

skrivare”. Angående den sociala sammansättningen i stort så dominerade fortfarande ofrälse ståndspersoner med oförändrad andel (59 procent) medan adel, prästestånd och bondestånd hade minskat något till förmån för yrkespersoner i kategorin ”övrigt” (framför allt bestående av personer som titulerades ”handlande”).

Liksom i Malmöhus län visar en jämförelse med statskalendern på tydliga personkopplingar till länsstyrelsen, i och med att representanter för de flesta och viktigaste ämbetena i länsstyrelsen återfinns bland sällskapets medlemmar.⁵²

Intressant att notera är dock att antalet personkopplingar minskade från 39 till 30 mellan 1827–29 och 1839.

För att sammanfatta de viktigaste resultaten så minskade hushållningssällskapets medlemsantal i Västerbotten, till skillnad från vad som observerats för Malmöhus län. Inte heller ses samma ökning för böndernas representation, utan sällskapets förblev i Västerbotten präglad av gruppen ofrälse ståndspersoner. Det matchades i sin tur av en bredd i verksamheten med slagsida mot binäringar snarare än renodlat jordbruk, medan förvaltningsmässiga uppgifter inte förekom i samma utsträckning. Personkopplingarna till länsstyrelsen minskade. Sammantaget går det att konstatera en nedgång för sällskapet under perioden.

Tabell 4. Social sammansättning, Västerbottens läns hushållningssällskap: förvaltningsutskott och ”arbetande ledamöter”, 1827–29

	Adel procent (antal)	Prästestånd procent (antal)	Ofr. stånd- pers. pro- cent (antal)	Bonde- stånd pro- cent (antal)	Övriga
Förvaltnings- utskott	50 (2)	0 (0)	50 (2)	0 (0)	0 (0)
Ledamöter	2 (3)	17 (32)	59 (114)	10 (22)	12 (18)

Anmärkning: Kategorin ”Övriga” rymmer 14 personer som titulerades ”handlande”, en guld- och silversmed, en repslagare, en kakelugnsmakare och en kopparslagare. Även kategorin ”Ofrälse ståndsperson” rymmer en ”handlande” med den kompletterande titeln ”rådman”.

Källa: Förteckning öfver Westerbottens Läns Kongl. Hushålls-Sällskaps Ledamöter. Westerbottens Läns Kongl. Hushålls-Sällskaps Handlingar, Tredje Häftet, volym Ö5:4, 1827–39 (FRAiV).

52 *Sveriges och Norriges Calender*, Stockholm 1827–29 & 1839.

Tabell 5. Social sammansättning, Västerbottens läns hushållningssällskap: förvaltningsutskott och "arbetande ledamöter", cirka 1839

	Adel procent (antal)	Prästestånd procent (antal)	Ofr. stånd- pers. procent (antal)	Bonde- stånd pro- cent (antal)	Övriga
Förvaltnings- utskott	33 (1)	0 (0)	33 (1)	0 (0)	33 (1)
Ledamöter	1 (1)	14 (16)	59 (66)	7 (8)	19 (21)

Anmärkningar: Kategorin "övriga" rymmer 19 personer som titulerades "handlande", en färgare och en repslagare.

Källa: Förteckning öfver Westerbottens Läns Kongl. Hushålls-Sällskaps Ledamöter. Westerbottens Läns Kongl. Hushålls-Sällskaps Handlingar, Tredje Häftet, volym Ö5:4, 1827–39 (FRAiV).

Avslutande diskussion

Uppsatsens resultat visar att den sociala sammansättningen inom hushållningssällskapen förändrades över tid, i samspel med den regionala ekonomins förutsättningar och samhällsomvandlingen i stort. Vidare vittnar medlemmarnas yrkestitlar och bostadsorter samt personkopplingar till länsstyrelsen om sällskapens förgreningar bortom landsbygden. Den regionala jämförelsen visar emellertid på viktiga skillnader. Sällskapet i Malmöhus län upplevde inte någon längre period av nedgång under den studerade perioden, utan medlemsantalet växte och verksamheten upprätthölls. Stadgeändringar med syftet att bredda den sociala sammansättningen bar frukt. Ofrälse ståndspersoners och bönders representation ökade på bekostnad av adelns och prästerskapets, vilket talar för att en ny framväxande samhällsordnings inflytelserika aktörer betraktade sällskapet som en betydelsefull arena.⁵³ Sällskapet i Västerbottens län hade å andra sidan svårigheter att upprätthålla mer omfattande och kontinuerlig verksamhet. Dess medlemsantal minskade och den sociala sammansättningen förändrades endast i mycket liten utsträckning. Vad förklarar då dessa skillnader och den relativa framgången för sällskapet i Malmöhus län? För att besvara dessa frågor ska resultaten diskuteras i ljuset av tidigare forskning och uppsatsens teoretiska utgångspunkter.

53 Viktigt att notera avseende den sociala sammansättningen är att kvinnor och de vid tiden växande agrara underklasserna var exkluderade från formellt inflytande. Huruvida dessa grupper indirekt kunde agera genom legitima ledamöter och medlemmar återstår att undersöka. Preliminära resultat talar emellertid för att kvinnor kunde verka genom manliga medlemmar, till exempel för att rekommendera andra kvinnor för belöningar, utbildning och finansiering av olika slags ekonomiska verksamheter.

Ett förhärskande synsätt i tidigare forskning har varit att betrakta hushållningssällskapen som en länk i en kedja som började i 1700-talet med ett uppsving i intresset för jordbruk samt ekonomi och hushållning i allmänhet.⁵⁴ En gränsöverskridande europeisk elit av jordbrukande ståndspersoner ansågs vara föredömen vars kunskaper skulle förmedlas (nedåt) till bönder genom upplysning i tal och skrift och goda exempel. Detta institutionaliserades genom att ”skapa en särskild administration för jordbruket och en fastare organisation för de högre samhällsklassernas inflytande över jordbruket”.⁵⁵ Lärda sällskap grundades som ett led i ambitionen att sprida (överhetens) kunskap. Vetenskapsakademien bildades 1739 och lämnade allteftersom över jordbruksfrågorna till Patriotiska Sällskapet (bildat 1766). Stafettpinnen togs sedan över av Kungliga Lantbruksakademien (bildad 1813) som lyckades få till mer varaktiga och framgångsrika regionala och lokala förankringar genom inrättandet av de länsvisa hushållningssällskapen.

Kring sekelskiftet 1800 sammansmälte ömsesidigt förstärkande faktorer såsom hushållningsiver, ett uppsving i intresset för jordbruk och en god ekonomisk konjunktur genom ökande spannmålspriser under perioden cirka 1790–1815. Det har hävdats att den jordbrukande ståndspersonens status och dess associerade herrgårdskultur på landsbygden därmed stärktes.⁵⁶ Den minskning för adelns representation i hushållningssällskapen som mina resultat påvisar skulle därmed kunna sättas i samband med en försvagad ekonomisk konjunktur omkring 1820-talet, men det förklarar inte varför ett ökande antal bönder och ofrälse ståndspersoner i stället strömmade till, särskilt i fallet Malmöhus. Vad såg de för nytta med att engagera sig i hushållningssällskapen? Herrgårdskulturens spridning utanför adelsståndet i kombination med jordbrukets allmänna uppgradering kan ha varit pådrivande men räcker inte som enda förklaring. Spelade ekonomiska förmåner roll? Visserligen förfogade sällskapen över resurser, men de måste betraktas som förhållandevis ringa under perioden i fråga. Viktigare var sannolikt tillgången till nätverk och möjligheter att påverka, vilket leder oss vidare till sällskapens förvaltningsmässiga uppgifter. I det avseendet utmärkte sig Malmöhus läns hushållningssällskap eftersom den typen av uppgifter var mer omfattande och dessutom präglade utformningen av sällskapets organisatoriska struktur i större utsträckning än i Västerbotten.

Var interaktiv styrning i utövandet av förvaltningsmässiga uppgifter bidragande till sällskapens förmåga att upprätthålla kontinuitet i verk-

54 Mats Morell, ”Den agrara ingenjörskonsten”, i *Jordpäron. Svensk ekonomihistorisk läsebok*, Anders Björnsson (red.), Stockholm 2011.

55 Staffan Högberg, *Kungl. Patriotiska sällskapets historia. Med särskild hänsyn till den Gustavianska tidens agrara reformsträvanden*, Stockholm 1961.

56 För översikt och referenser, se Runefelt 2011, s. 24–25.

samheten och engagemang hos medlemmarna? Aktiviteterna kring den planeringsförordning som Malmöhus läns hållningssällskap hade fått i uppgift att verkställa talar för att så var fallet. Tidigare forskning har visat på en omfattande planeringsverksamhet och att hushållningssällskapet genom sina medlemmar på samma gång kunde fungera som initiativtagare, distributör, utförare, övervakare och utvärderare, och därtill fungera som en arena för att debattera förordningens för- och nackdelar i stort. Denna tidigare studie pekar på att medlemmarna knappast förhöll sig passiva och okritiska till förordningen, vilket bland annat ”mustiga” formuleringar i originalkällorna avspeglar.⁵⁷ Hushållningssällskapets framgång jämfört med tidigare försök att få de skånska bönderna att plantera träd och förbättra skogshushållningen i allmänhet sätts i samband med det interaktiva styrningsarrangemanget, i och med att sällskapet parallellt med att verkställa den statliga förordningen också tillgodosåg lokala intressen och behov hos de som påverkades av den. Det i kombination med att pastoratsberedningarna bildades ur de befintliga planeringskommittéerna bidrog sannolikt till att främja bondeklassens engagemang i Malmöhus läns hushållningssällskap, under en period då andra sällskap upplevde en nedgång.

Är det relevant att tala om hushållningssällskapens utveckling under 1800-talets första hälft som en fortsättning på elitens institutionaliserade kunskapsförmedling? Våra resultat motsäger inte att ”lantbruksakademien och de länsvisa hushållningssällskapen blev de slutgiltiga redskapen för 1700-talets och det tidigare 1800-talets hushållningsiver”,⁵⁸ De möjliggör dock att problematisera påståendet att hushållningssällskapen dominerades av ståndspersoner och utgjorde en länk i ett elitärt reformprojekt, då de visar på variationer och föränderlighet avseende både elitens och reformprojektets karaktäristika redan under 1800-talets första hälft. Därmed nyanseras tidigare forsknings påståenden att hushållningssällskapen var utpräglade elitorgan före 1800-talets mitt.⁵⁹

Bör hushållningssällskapen betraktas som ett exempel på nya organisationsformer som utgjorde en brygga i övergången mellan två samhällsformer under det formativa 1800-talet? Den tanken finner stöd i bland annat nordiska samarbetsprojekt som under 1980-talet riktade fokus mot 1800-talets föreningsformer.⁶⁰ Liknande resonemang förs i Jan Stattins

57 Bohman 2018.

58 Morell 2011, s. 460.

59 Gadd 2000; Gustaf Utterström, *Jordbrukets arbetare. Levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet I–II*, Stockholm 1957.

60 Torkel Jansson, *Adertonhundratalets associationer. Forskning och problem kring ett sprängfullt tomrum eller sammanslutningsprinciper och föreningsformer mellan två samhällsformationer*, Uppsala 1985.

avhandling.⁶¹ Det skulle innebära att hushållningssällskapens tillkomst relaterade till ett trängande behov ”bland breda lager av medborgare att finna nya [...] gemenskapsformer, alternativt en ny relation mellan stat och samhälle”, i ”det skede då kapitalismen inom alla samhällssektorer tränger undan sin föregångare”.⁶² Reformerna i syfte att bredda sällskapens sociala sammansättning kan tolkas som ett uttryck för ett intresse hos staten och gamla eliter att främja sådana nya gemenskapsformer.⁶³ Att tala om sällskapen som en brygga mellan ståndssamhället och senare folkrörelser är dock problematiskt. Bland annat är det svårt att definiera sällskapens gränsdragningar gentemot det offentliga och det privata, gränser som dessutom kunde variera geografiskt och över tid.⁶⁴ För att citera Jan Stattin: ”Den officiella karaktären, de nära banden till landshövdingen placerade sällskapen långt ifrån de fria föreningar, som de till vissa delar efterliknande”.⁶⁵ Även Erik Kempe betonar de förvaltningsmässiga aspekterna.⁶⁶ Resultaten i denna uppsats visar dessutom att sällskapen trots växande medlemsantal endast omfattade en mycket liten andel av den totala befolkningen, och att nyrekryteringarna begränsades till mer förmögna jordbrukare och personer som genom yrke och ämbete representerade en ny samhällsordnings relativa eliter.

Den här uppsatsens resultat talar för att sällskapens vitalitet under

61 Stattin 1980, s. 206–207.

62 Jansson 1985, s. 13.

63 Kährström 2002 för ett likartat resonemang. Han hänvisar till en revision av sällskapens grundstadgar från 1848 på initiativ av Lantbruksakademien, som syftade till att främja medlemsinflytandet. Ändringarna innebar bland annat att ordförandeposten skulle tillsättas vid allmän sammankomst och därmed inte längre per automatik tillföll landshövdingen, som även miste rätten att utse hälften av ledamöterna i förvaltningsutskottet. Mats Höglund betonar att hushållningssällskapen uppkom i en tid av politiska motsättningar och ideologisk mångfald. Mina resultat för den sociala sammansättningen kan användas som ett empiriskt stöd för hans påstående att ”[s]amtidigt som sällskapen var en del av statsförvaltningen [...] betonade reglementet alla upplysta medborgares rätt till deltagande. Här möter alltså en gammal patriarkalisk statsuppfattning en liberal tro på den borgerliga offentlighetens möjligheter”: Mats Höglund, ”Hushållningssällskapet och upplysningen”, i Kährström 2002 s. 46.

64 Frikopplingen från förvaltningssystemet skedde stegvis men förhållandevis sent i hushållningssällskapens historia. Några märkesår att notera i sammanhanget är 1862 då landstingen bildades och tog över många uppgifter från hushållningssällskapen, 1890 då lantbruksstyrelsen bildades och övertog samordningsansvaret för sällskapen, 1947 då lantbruksnämnderna övertog all verksamhet för yttre och inre rationalisering av lantbruket samt 1967 då den statsfinansierade rådgivningen flyttades över till lantbruksnämnden.

65 Stattin 1980, s. 186.

66 Erik Kempe, *Studier angående de svenska hushållningssällskapen. Med särskild hänsyn till ett århundrades förvaltningspolitik på lantbrukets område*, Uppsala 1923.

1800-talets första hälft gynnades av nära band till landshövdingeämbetet och av att tilldelas förvaltningsmässiga uppgifter som inkluderade element av interaktiv styrning. Fram träder därmed en bild av en organisation som kunde fylla en viktig funktion under en period av snabb samhällsomvandling då centrala ämbetsverk (i synnerhet för jordbruket), kommunalt självstyre och landsting ännu sakades eller var i vardande. Hushållningssällskapen i det tidiga 1800-talets samhällsomvandling kan därför lämpligen betraktas som en del av en större helhet under en formativ övergångsperiod, då nya och olika former för förvaltning och breddat inflytande prövades. Den här undersökningen visar att sällskapens framgång i dessa avseenden kunde variera, men att de var mycket mer än bara passiva diskussionsklubbar utan aktörskap. I kontrast till den period som här har studerats bör sällskapens ändrade karaktär från senare hälften av 1800-talet rimligtvis sättas i samband med att politisk makt och prestige flyttade till andra arenor än dem som relaterade till kungamakt, akademier, ordnar, adlig börd och så vidare. Den här uppsatsens rubrik, ”mellan majestät och medborgare”, får därmed en dubbel betydelse.

Sammanfattningsvis argumenterar den här uppsatsen, baserat på nya teoretiska infallsvinklar och ny empiri i relief mot tidigare forskning, för en bredare förståelse för vilken roll hushållningssällskapen och liknande organisationer spelade under en formativ period i Sveriges politiska och ekonomiska historia. Innan mer bestående och för nutiden mer bekanta institutioner för breddat inflytande och förvaltning etablerades under 1800-talet prövades alltså andra former. Hushållningssällskapens karaktär av medlemsorganisation med tydliga formella och informella kopplingar till statsförvaltningen under perioden i fråga rättfärdigar att betrakta dem som ett interaktivt styrningsarrangemang. Det innebär att sällskapens officiella karaktär betonas men också att deras tillkomst och utveckling relateras till en maktförskjutning och ambition att skapa nya decentraliserade och interaktiva former för styrning. Med en sådan konceptuell förståelse som utgångspunkt öppnas för nya undersökningar och jämförelser med dylika styrningsformer över tid och rum.⁶⁷ Ett första lämpligt steg torde dock vara att mer utförligt studera hur hushållningssällskapen fungerade som interaktiva styrningsarrangemang i praktiken. Både förmåga att anpassa sig till och att spela en aktiv roll i samhällsomvandlingen går sannolikt att

67 Se Ronny Pettersson, ”Några teman för forskning om sällskapen”, i Kährström 2002, s. 49. Pettersson framhåller att investeringar i offentliga och halvoftentliga institutioner spelade en avgörande roll genom att öka jordbrukets förmåga att reagera offensivt på ekonomiska krafter, och att en sådan infrastruktur innefattar bland annat organisationer likt hushållningssällskapen som sysslade med forskning, rådgivning och kreditgivning.

tillskriva hushållningssällskapen, men hur och givet vilka förutsättningar kan med fördel vara föremål för nya undersökningar.

Summary
 Membership Organization Between
 Majesty and Citizens? Representation and Power
 Through Agricultural Societies During the Early
 19th-Century Societal Transformation

This article investigates the functioning of organizations in the grey zone between the private and public sectors during a period of rapid societal change. The focus is on the first half of the nineteenth century, a formative period in Swedish history when an old order was challenged by demands regarding decentralization and democratization. The establishment of new organizations may be linked to these demands, and this article investigates *hushållningssällskapen* as a characteristic example of these. The paramount aim of *hushållningssällskapen* was to promote agriculture, while they actually covered many aspects of social and economic life. *Hushållningssällskapen* constituted, and still constitute, a nationwide organization with strong regional and local roots. They were linked to the government but relied on membership and election procedures. Thus, a new arena emerged for interactions between actors interested in rural spaces and activities.

This article presents a new theoretical and empirical approach with the aim of filling a knowledge gap regarding the importance and functioning of *hushållningssällskapen* in the process of societal change. Drawing on research concerning rural governance, *hushållningssällskapen* may be considered an example of a *governance arrangement*. The membership composition is investigated in relation to the activities of the organization with regard to geographical differences and changes over time. Two regional branches of the organization are compared: Malmöhus county and Västerbotten county.

The results show that the composition of members and activities varied geographically and changed over time in tandem with regional economic characteristics and societal transformation. The representation of old elites such as the nobility and clergy decreased in favor of the relative elites of a new societal order, namely bureaucrats, professionals, and wealthy farmers. Furthermore, the vitality of *hushållningssällskapen* appears to have benefited from strong ties to the county administrative board, especially when *hushållningssällskapen* provided opportunities for having an impact on the implementation of state policies. In summary, *hushållningssällskapen* could play an important role as a *governance arrangement*. They bridged a gap

during a period when a modern bureaucracy and democratic institutions did not exist or were in the making.

Keywords: agricultural history, rural organizations, governance, associational organizations, 19th-century Sweden